

En annan – inte jag! Tankar kring en sentens tillskriven Sokrates

Denis Searby, Stockholm
denis.searby@klassiska.su.se

Aforismer, *apoftegmata*, sentenser, maximer. Dessa korta så kallade sublitterära genrer är som skuggor av antikens tankevärld men också skuggor kan vara upplysande när de visar oss konturerna av en tradition i stora drag. Bland de retoriska övningarna i antikens *progymnasmata* hittar man alltid *kria* och *gnomē* – alltså utvidgningar av en kort minnesvärd historia eller av en sentens.¹ Den föreliggande texten får gärna ses som en sådan övning – en essä, det vill säga, ett ‘försök’ att använda en kuriös anekdot (*kria*) om Sokrates som utgångspunkt för reflektioner kring temat vänskapen. Jag börjar alltså med *Gnomologium Vaticanum* 474 nedan:

(1). *Gnomologium Vaticanum* 474 (= Giannantoni I C 327): Σωκράτης λέγοντος ἀπὸ τινος ὅτι “φιλῶ σε” “ἄλλος” ἔφη “αὔτιος, οὐκ ἐγώ.” En gång när en viss person sade till honom “jag älskar dig” svarade Sokrates: “En annan bär skulden, inte jag.”

a. Paralleller: *Appendix Vaticana* 2.79 (Codex Vaticanus Graecus 1144 f 230v); *Corpus Parisinum* VI 147.²

-
1. Se t. ex. Anders Erikssons översättning med inledning och kommentar av Afthonios, *Retoriska övningar*, Nya Doxa, Nora 2002.
 2. *Gnomologium Vaticanum* = *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano graeco* 743, red. L. Sternbach, *Wiener Studien* 9 (1887) 175–206; 10 (1888) 1–49, 211–260; 11 (1889) 43–64, 192–242. Omtryck med inledning av O. Luschnat i *Texte und Kommentare* 2, Berlin 1963. Giannantoni = G. Giannantoni, *Socratis et Socraticorum reliquiae*, 4 vols., Neapel 1990. *Appendix Vaticana* = *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny, Serya II*, 5, Krakov, 1894, 202–218. *Corpus Parisinum* = D. M. Searby, *The Corpus Parisinum: a critical edition of the Greek text with commentary and English translation. (A Medieval anthology of Greek texts from the Pre-Socratics to the church fathers, 600 B.C.–700 A.D.)* D. M. Searby. Lewiston NY 2007.

Anekdoter av detta slag – som kallas *kriai* eller *apoftegmata* på grekiska – och liknande material i form av sentenser och maximer är normalt endast mycket sekundära eller till och med tertiära källor till kännedom om antiken. För de hellenistiska filosoferna spelar dock sådant material en större roll. Medan det är mindre viktigt för de tidiga stoikerna utgör maximerna hos Diogenes Laertios och i den bysantinska samlingen *Gnomologium Vaticanum Epicureum* i *codex Vaticanus graecus* 1950 mycket viktiga källor för Epikuros. För kynikerna intar apoftegmatriaditionen dessutom en alldeles särskild plats: *apoftegmata* är vår primära källa för Diogenes från Sinope och andra tidiga kyniker – inte bara i brist på annat material utan också i sig själva. Dessa anekdoter fångar det väsentliga i kynikernas improviserande, granskande och – varför inte? – cyniska stil.

Värdet av anekdoter och sentenser ligger inte nödvändigtvis i deras historiska äkthet utan i den filosofiska eller moraliska poäng som de vill leverera. Visa sentenser eller *gnomai* har förstås en särskilt lång historia i den filosofiska traditionen. Hos Platon fungerar ofta en välkänd sentens som en utgångspunkt eller ram för diskussionen i en dialog – han vänder ut och in på bekanta ordspråk och *gnomai* i sina försök att fastställa betydelsen av olika begrepp. Korta *apoftegmata* eller anekdoter är svårare att hitta hos Platon men det finns gott om exempel hos Xenofon, inte minst i hans *Memorabilia*. Gabriele Giannantoni har samlat en rad *dicta Socratis* från Diogenes Laertios och Stobaios och andra antologier och sentenssamlingar. De få som kan sägas beröra ämnet vänskap återger jag härnedan tillsammans med de två Platonsentenser som K. H. Stanzel sätter under rubriken “vänskap” i sin samling *dicta Platonis*.³

(2) *Dicta Socratis de amicitia*

- a. GV 471 (= Giannantoni I C 325): Σωκράτης ἐρωτηθεὶς τί κτῆμα συμφωρότατον εἶπε· “φίλος βέβαιος.”

3. K. H. Stanzel, *Dicta Platonica. Die unter Platons Namen überlieferten Aussprüche*, diss. Würzburg, Darmstadt 1987,

- b. *Corpus Parisinum* 3.228 (= Giannantoni I C 357): Οἱ φιλίαν παραθεωροῦντες κὰν τὴν ἐκ τῶν ἡδικημένων ἐκφύγῳσι κόλασιν δι' ἀσθένειαν ἀλλ' οὖν γε τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ τιμωρίαν οὐ διακροῦνται.
- c. Stobaios 4.48b.31 (= Giannantoni I C 320): Σωκράτους. Τοῖς μὲν νοσοῦσιν ἰατρούς, τοῖς δ' ἀτυχοῦσι φίλους δεῖ παραινεῖν.
- d. Stobaios 3.14.23 (= Giannantoni I C 264): Τοῦ αὐτοῦ. Οἱ μὲν λύκοι τοῖς κυσίν, οἱ δὲ κόλακες τοῖς φίλοις ὄντες ὅμοιοι, ἀνομοίων ἐπιθυμοῦσιν.

(3) Stanzel, *Dicta Platonica*: Über die Freundschaft (II s. 50):

- a. *Appendix Gnomica* 77 = Πλάτων ἐρωτηθεὶς τί ἐστι φίλος εἶπεν ἄλλος οἶος ἐγώ.
- i. Zenon, enligt Diog. Laert. 7.23 och GV 296. Pythagoras, enl. Stobaios 2.33.13 (handskriftstraditionen är opålitlig här för Stobaios).⁴
- b. *Gnomologium Vaticanum* 424 = Πλάτων πλείονα ἔφη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὠφελείσθαι [μᾶλλον] ἢ ὑπὸ τῶν φίλων· τοὺς μὲν γὰρ ἐχθροὺς ἀμαρτάνουσι ὀνειδίζοντας δηλοῦν, τοὺς δὲ φίλους πρὸς χάριν λέγοντας εἰς προτροπήν τῶν κακῶν ἄγειν καὶ πρὸς τὸ ἐξαμαρτάνειν ἔτοιμον ποιεῖν.
- i. Jfr *Appendix Vaticana* I.107 (Πλάτων πλείονα ... ὑπὸ τῶν φίλων).

Ibland baseras ett *apoftegma* av Sokrates på ett ställe hos Platon och flera av dem som Stanzel har samlat verkar härstamma från olika ställen i dialogerna. Det är då naturligt att ställa frågan: Kan *Gnomologium Vaticanum* 474 på något sätt relateras till någonting skrivet av Platon? “När en viss person en gång sade till Sokrates, ‘jag älskar dig’, svarade han: ‘En annan bär skulden, inte jag.’ Nyckelverbet är *φιλεῖν* vilket vi får översätta som “älska” eller “tycka om”. *Φιλεῖν* är också nyckelverbet i Platons *Lysis*. Vår mycket komprimerade anekdot innehåller ett slags avvisande av någons kärlek med en hänvisning till den som har orsakat den. Obesvarad kärlek och en diskussion om

4. *Appendix Gnomica* in *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny, Serya II, 5*, Krakov, 1894, 29–52.

orsaken till kärleken (*φιλία*) hittar man också i Platons *Lysis*. Låt oss ta en närmare titt på dialogen.⁵

Berättaren i *Lysis* är Sokrates själv. På väg från Akademien till Lykeion träffar han Hippothales, Ktesippos och några till utanför ett nytt gymnasium. Ktesippos talar om för Sokrates hur påfrestande det är när Hippothales "dränker oss med sina dikter och prosabitar ... när han besjunger sin älskling med sin sällsamma röst, som vi tvingas stå ut med att lyssna på." Hippothales förklarar (206c): "Det är just därför som jag vänder mig till dig Sokrates. Har du något annat råd att komma med, så tala om för mig vad man kan säga eller göra för att bli omtyckt av sin älskling?" Hippothales är älskaren som lider av obesvarad kärlek till pojken Lysis, men han står i bakgrunden medan Sokrates för en dialog om vänskaplig kärlek (*φιλία*) med Lysis och dennes bästa kompis Menexenos. Hippothales namn nämns faktiskt bara en gång till under samtalets gång då Sokrates plötsligt kommer på tanken att säga: "Så här ska man tala med sin älskling Hippothales." Men Sokrates håller tyst om saken och fortsätter sitt samtal med Lysis.

Temat vänskap tas upp tidigt i samtalet när Sokrates säger till Lysis och Menexenos: "Jag tänker inte fråga vem av er som är rikast, eftersom ni är ju vänner eller hur? – Javisst, svarade de båda. – Och vänner har allting gemensamt ..." Så inleds diskussionen med ett känt ordspråk. Sokrates prövar olika förklaringar av vänskap och varför vänskap uppstår. Baseras vänskap på likhet? Sokrates uppehåller sig länge vid frågan om kärleken måste vara ömsesidig för att man ska kunna tala om en vänskap. Här leker han med tvetydigheten i ordet *φιλία*, som kan betyda tillgivenhet – och därmed vara enkelriktad – eller vänskap och därmed nödvändigtvis ömsesidig. Han undersöker också den oroväckande tanken att all vänskap är rotad i mänsklig bristfällighet, i våra behov av botemedel – att det onda behövs för att vi ska vara "vänner" till det goda. Det är endast bland dessa som vänskap kan finnas, en tanke som går igen hos senare filosofer. Sokrates ställer en annan för den senare traditionen viktig fråga: "Är inte den gode självtillräcklig i kraft av att han är god? ... Och den självtillräcklige behöver inte någonting i kraft av sin tillräcklighet? ... Men om man ingenting behövde skulle man inte heller uppskatta något." Resonemanget i dialogen visar sig gång på gång vara "cirkulärt" – det börjar om och om igen. "Jag får själv riktig svindel" säger

5. För Platons diskussion av vänskap i *Lysis*, se L. Smith Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, Cambridge University Press, 2002, ss. 20–36 (med hänvisningar till verk av David Bolotin, Hans-Georg Gadamer, Laszlo Versenyi, Gregory Vlastos).

Sokrates "när resonemanget inte leder fram till någon utväg" (216c). I dialogen testas Sokrates olika förklaringar av vänskap och även när han förkastar dessa så förkastar han dem inte helt och hållet. Mot slutet av dialogen är han tvungen att erkänna: "Då har vi ramlat tillbaka i de resonemang om vänskapen som vi förkastade i början!" De har alltså "ramlat tillbaka" till idén om att vänskap baseras på likhet eller snarare på ett slags tillhörighet: "Så om ni två är vänner till varandra är ni av naturen närstående till varandra" (*Ἔμεις ἄρα εἰ φίλοι ἐστὸν ἀλλήλοις, φύσει πη οἰκεῖοί ἐσθ' ὑμῖν αὐτοῖς*, 221e). All kärlek innebär ett slags samhörighet eller tillhörande, *τὸ οἰκεῖον*. Jan Stolpe översätter (221e): "Så föremålet för både kärleken, vänskapen och begäret är säkert det närstående."

De sista orden i dialogen lyder: "Lysis och Menexenos! Nu har vi tre gjort ena löjliga figurer – jag, som är en gammal man, och ni. För när åhörarna går härifrån kommer de att säga att vi tror att vi är varandras vänner – för jag räknar mig själv till er – men vad en vän är för något det har vi ännu inte lyckats finna ut!" Det tilltalar mig att vänskap undgår en helt rationell förklaring hos Platon. Samtidigt ser jag det som ett problem att detta universella och all dagliga fenomen – vänskapen – inte har en lika given plats i Platons värld som *eros* – den begärande kärleken. Detta kan tänkas hänga ihop med den hierarkiska strukturen av Platons universum. Vänskapsmodellen hos Platon och platonister är i allmänhet uppbyggd på relationen mellan läromästaren och lärjungen som står på olika nivåer, inte mellan jämlikar. Det sista ordet i fråga om orsaken till vänskap i *Lysis* verkar vara detta: att vänskap inte bara beror på våra behov av något vi inte har utan kan existera även när vi har allt vi behöver. Det kan finnas något gott i sig självt: det kan finnas ett första föremål för kärleken, ett *πρῶτον φίλον* (219d). "Men nu är det uppenbarligen en annan anledning till att man tycker om och blir omtyckt" (221d). Kanske är Sokrates ord i vår anekdot inte ett avvisande av den andres kärlek utan en hänvisning till den egentliga orsaken till all kärlek: *τὸ πρῶτον φίλον*.

Men det tror inte jag. Sokrates säger inte i anekdoten att det finns en annan orsak utan att en annan – underförstått "en annan människa" – är orsaken, inte jag. Vem kan då denna andre vara? Den naturliga undermeningen är att det är den andre som själv är den skyldige. "Jag älskar dig!" "Nå, det är ditt fel, inte mitt". Det här låter för mig helt enkelt som ett cyniskt avvisande. Om man ska relatera vår anekdot till någons Sokrates, så är det kanske kynikernas Sokrates än till Platons.

Hela *apoftegma*-traditionen präglas mer av kynikerna än av någon annan filosofisk inriktning – framför allt genom de hundratals *apoftegmata* som tillskrivs Diogenes Kynikern.⁶ Diogenes svarar ofta på ett medvetet provocerande eller sarkastiskt sätt i dessa anekdoter, och Sokrates svar i vår anekdot förefaller mig stå i samma tradition. Bland alla många anekdoter om Diogenes behandlar endast en handfull vänskap och vänner. Och det är inte så konstigt när man tänker efter. När Diogenes en gång klandrades av någon för att han tvingats i landsflykt från sin hemstad, svarade han, “Varför då, din eländige dåre – det var på det viset som jag blev filosof!” (DL 6.49). Diogenes tvingades i landsflykt eftersom han hade förfalskat stadens mynt (*παραχάραξαντος τὸ νόμισμα*, DL 6.20). Händelsen verkar vara historisk men den är också symbolisk för Diogenes hela karriär som gick ut på att undergräva, urholka, omstörta det konventionella och allt det som genom sed blivit gällande. Diogenes tillämpar på sig själv de tragiska orden: “stadslös, bostadslös, berövad mitt hemland, en tiggare, en luffare, som lever från dag till dag”. (DL 6.38 *ἀπολις, ἄοικος, πατρίδος ἐστερημένος, πτωχός, πλανήτης, βίον ἔχων τοῦφ' ἡμέραν.*) Modellen för hans livsstil var barnen och djuren – hundarna! Han levde i frivillig exil men mitt i samhället, vilket skapade en möjlighet eller (som man numera säger) en *space* för att utöva *parrhesia*, frispråkighet, och rikta kritik mot samhället och människornas liv. “Frihet” var Diogenes valspråk och han undvek allt samhälleligt eller socialt engagemang som skulle beröva honom den. Det är därför inte överraskande att få av de över 150 *apoftegmata* som tillskrivs Diogenes från Sinope hos Diogenes Laertios på något sätt direkt berör vänskap:

(4) Diogenes Kynikern om vänskap

- a. När Diogenes behöver pengar vänder han till sina vänner: DL 6.46, *Χρημάτων δεόμενος ἀπαιτεῖν ἔλεγε τοὺς φίλους, οὐκ αἰτεῖν.*

6. Om den kyniska traditionen, se R. Bracht Branham, M-O Goulet-Cazé, (red.), *The Cynics. The Cynic Movement in Antiquity and its Legacy*, Univ. of Cal. Press Berkeley/Los Angeles/London 1996 (särsk. kapitlen av Bracht Branham, ‘Defacing the Currency: Diogenes’ Rhetoric and the *Invention of Cynicism*’; Niehues-Pröbsting ‘The Modern Reception of Cynicism: Diogenes in the Enlightenment’; för en behandling av den kyniska exilen (ur feministiskt perspektiv), se K. Kennedy, ‘Hipparchia the Cynic: Feminist Rhetoric and the Ethics of Embodiment’, *Hypatia* 14.2 (Spring 1999) 48–71. För Diogenes *apoftegmata* under rubriken *De amicitia et adulatione*, se Giannantoni V B 415–439 (många av dessa är på mycket tvivelaktiga grunder tillskrivna Diogenes).

- b. Vänner talar om för en när man felar – precis som Diogenes Hunden som inte biter sina fiender utan sina vänner men för att rädda dem: Stobaios 3.13.44, Ὁ Διογένης ἔλεγε, ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι κύνες τοὺς ἐχθροὺς δάκνουσιν, ἐγὼ δὲ τοὺς φίλους, ἵνα σώσω. Jfr Giannantoni V B 420 (från bl a Plut. *Mor.* 74C).
- c. På ett annat ställe säger Diogenes att han är som en hund som biter sina fiender men viftar på svansen för sina vänner: jfr DL 6.60: ἐρωτηθεὶς τί ποιῶν κύων καλεῖται, ἔφη, “τοὺς μὲν διδόντας σαίνων, τοὺς δὲ μὴ διδόντας ὑλακτῶν, τοὺς δὲ πονηροὺς δάκνων.”
- d. Allt tillhör gudarna. Gudarna är de visas vänner. Allt är gemensamt för vänner. Allt tillhör de visa: τῶν θεῶν ἐστὶ πάντα· φίλοι δὲ οἱ σοφοὶ τοῖς θεοῖς· κοινὰ δὲ τὰ τῶν φίλων· πάντ' ἄρα ἐστὶ τῶν σοφῶν. (DL 6.37, 6.72).

Vad som däremot *är* överraskande är hur pass konventionell den okonventionelle Diogenes syn på vänskap är: vänner är vårt skydd och vår trygghet. Detta var den gängse uppfattningen och delades även av kynikerna. När Diogenes behöver pengar vänder han sig därför till sina vänner. Vänner talar om för en när man felar – precis som Diogenes Hunden som inte biter sina fiender utan sina vänner för att rädda dem. Med “bita vännerna” menar han alltså “tillrättvisa dem”. På ett annat ställe säger Diogenes tvärtom att han är som en hund som biter sina fiender men viftar på svansen för sina vänner. Både i sin samling av anekdoter och i sin doxografi över Diogenes återger Diogenes Laertios syllogismen i 4d ovan. Slutsatsen är okonventionell men bygger på gängse uppfattningar. Den kyniska traditionen erbjuder få insikter om vänskapens natur eller roll i samhället. Man kan knappast vänta sig det: kynikern ställde sig medvetet vid sidan om samhället, ägnade sig åt sin ensamma askes och tog på sig rollen som rebellen eller som den allvarliga clownen och kunde därmed rikta kritik mot det materialistiska och överintellektuella samhället som omgav honom. Det är denna självvalda roll som den vise dåren som senare beredde kynikerna en oväntat uppskattad plats i den kristna traditionen. Det är en marginell plats som intas av en marginell grupp men en grupp som ville vara marginella, vid utkanten.

Stoikerna däremot – trots att de delvis spårade sitt ursprung tillbaka till Diogenes och kynikerna – hyste ett stort intresse för samhällsengagemang och många deltog aktivt i samhället. Så låt oss knacka på hos Zenon och hans lärjungar och fråga dem om vänskapen. Det finns inga kända traktater om vänskap tillskrivna Zenon eller andra

tidiga stoiker, och det finns överraskande få sentenser och *apoftegmata* därom. De mest relevanta fragmenten är följande:

(5) Stoiker om vänskap:

- a. SVF I.297 (Origenes *c. Cles.* 8.35) = Ζήνων δὲ πρὸς τὸν εἰπόντα “ἀπολοίμην, ἐὰν μὴ σε τιμωρήσωμαι” “ἐγὼ δέ,” εἶπεν, “ἐὰν μὴ σε φίλον κτήσωμαι.”
- b. SVF I.324 (*Gnomologium Monacense* 197) = ὁ αὐτὸς (Ζήνων) ἐρωτηθεὶς τί ἔστι φίλος “ἄλλος,” ἔφη, “οἷός ἐγώ.” (= DL 7.23 ἐρωτηθεὶς τίς ἔστι φίλος; ἄλλος, ἔφη, ἐγώ.)
- c. SVF I.223 (Clem. Alex. *Strom.* V 14 <Ζήνων> τε ὁ Στωϊκός, παρὰ Πλάτωνος λαβών, ὁ δὲ ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τοὺς ἀγαθοὺς πάντας ἀλλήλων εἶναι φίλους λέγει.

Den mest kända anekdoten ovan återger en känd maxim: “Tillfrågad vad en vän är svarade Zenon ‘en annan sådan som jag.’” Som vi redan sett tillskrivs även Platon denna sentens – och det i en och samma samling! En noggrann granskning av traditionen skulle kanske ge Zenon företräde i denna upphovsrättstvist, men det spelar ingen roll. Den dubbla attributionen bör nämligen kanske främst påminna oss om att stoikerna övertog mycket från Platon. Beträffande vänskapen hävdar Klemens av Alexandria (5c ovan) att Zenon lånade åtminstone en lära från Platon – nämligen den om att vänskapen endast kan finnas bland de dygdiga (dvs de visa). En frågeställning som Platon tar upp i *Lysis* är särskilt relevant för stoikerna: behöver den visa och goda människan vänner? Är inte den fullkomligt lycklige helt oberoende och självtillräcklig? Det är just detta problem som den romerske stoikern Seneca berör i början av sin epistel om vänskap (*Ep. mor.* IX):

(6) An merito reprehendat in quadam epistula Epicurus eos qui dicunt sapientem se ipso esse contentum et propter hoc amico non indigere, desideras scire. Hoc obicitur Stilboni ab Epicuro et iis quibus summum bonum visum est animus impatientis. In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπάθειαν uno verbo cito voluerimus et impatientiam dicere; poterit enim contrarium ei quod significare volumus intellegi. Nos eum volumus dicere qui respuat omnis mali sensum: accipietur is qui nullum ferre possit ma-

lum. Vide ergo num satius sit aut invulnerabilem animum dicere aut animum extra omnem patientiam positum. Hoc inter nos et illos interest: nos ter sapiens vincit quidem incommodum omne sed sentit, illorum ne sentit quidem. Illud nobis et illis commune est, sapientem se ipso esse contentum. Sed tamen et amicum habere vult et vicinum et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat.

Epikuros kritiserade kynikernas och stoikernas lära om att den vise är självtillräcklig och inte behöver vänner. Seneca påpekar skillnaden mellan kynikernas och stoikernas "vise". Stoikernas vise man övervinner alla obehagliga och besvärliga problem men han känner ändå av dem: *vincit sed sentit*. Kynikernas vise man är däremot okänslig. Seneca går då vidare och förklarar varför det inte finns någon motsägelse i den stoiska synen på vänskap men den grundläggande spänningen mellan vänskapsbehov å ena sidan och självtillräcklighet å andra blir inte löst på ett helt tillfredsställande sätt.

Men vad säger han som riktade kritik mot både kynikernas och stoikernas syn på saken? Vad säger Epikuros om vänskap? Epikuréerna anses allmänt lägga stort värde vid vänskapen – det kan man läsa i nästan vilken encyklopediartikel om Epikuros som helst. Antalet yttranden rörande vänskapens natur som man hittar bland hans fragment är däremot ganska klen. Som jag nämnde tidigare är sentenstraditionen särskilt viktig för Epikuros. Jag samlar härnedan de sentenser och fragment som direkt berör vänner eller vänskap. Epikuros delar stoikernas elitistiska uppfattning om vänskap: det är något som egentligen endast förekommer bland de visa och är nödvändigt för att kunna njuta av det lyckliga livet. Vänskap i bredare bemärkelse vilar på utilitaristiska grunder, vilket citatet nedan från Lucretius gör klart för oss, och denna utilitaristiska uppfattning förekommer också i flera av vatikansentenserna. När man letar efter resterna av en ingående filosofisk analys av vänskap i Epikuros etiska teori blir man dock besviken; några spår av en djupgående diskussion är svåra att hitta. David Konstan föreslår en förklaring till denna lucka, nämligen att vänskap kanske var mindre viktig för Epikuros än man i allmänhet har trott.⁷

7. D. Konstan, "Friendship From Epicurus to Philodemus," in G. Giannantoni and M. Gigante (red.), *L'Epicureismo greco e romano*, Neapel: Bibliopolis 1994, ss. 387–96.

(7) Epikuros om vänskap (KD = *Kyriai Doxai*, GVE = *Gnomologium Vaticanum Epicureum*):

- a. KD 27 ὦν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ ὄλου βίου μακαριότητα πολὺ μέγιστόν ἐστιν ἡ τῆς φιλίας κτήσις.
- b. KD 28 Ἡ αὐτὴ γνώμη θαρρεῖν τε ἐποίησεν ὑπὲρ τοῦ μηθὲν αἰώνιον εἶναι δεινὸν μηδὲ πολυχρόνιον καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ὠρισμένοις ἀσφάλειαν φιλίας μάλιστα κατείδε συντελουμένην.
- c. GVE 23 Πᾶσα φιλία δι' ἑαυτὴν αἰρετὴ ἀρχὴν δὲ εἴληφεν ἀπὸ τῆς ὠφελείας.
- d. GVE 28 Οὔτε τοὺς προχείρους εἰς φιλίαν οὔτε τοὺς ὀκνηροὺς δοκιμαστέον· δεῖ δὲ καὶ παρακινδυνεῦσαι χάριν φίλιας.
- e. GVE 34 Οὐχ οὕτως χρεῖαν ἔχομεν τῆς χρείας <τῆς> παρὰ τῶν φίλων ὡς τῆς πίστεως τῆς περὶ τῆς χρείας.
- f. GVE 39 Οὔθ' ὁ τὴν χρεῖαν ἐπιζητῶν διὰ παντὸς φίλος, οὔθ' ὁ μηδέποτε συνάπτων· ὁ μὲν γὰρ καπηλεύει τῇ χάριτι τὴν ἀμοιβήν, ὁ δὲ ἀποκόπτει τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος εὐελπιστίαν.
- g. GVE 52 Ἡ φιλία περιχορεύει τὴν οἰκουμένην κηρύττουσα δὴ πᾶσιν ἡμῖν ἐγείρεσθαι ἐπὶ τὸν μακαρισμόν.
- h. GVE 56/57 Ἄλγαι μὲν ὁ σοφὸς οὐ μᾶλλον στρεβλούμενος <ἢ στρεβλουμένου τοῦ φίλου, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τεθυήξεται· εἰ γὰρ προήσεται> τὸν φίλον ὁ βίος αὐτοῦ πᾶς δι' ἀπιστίαν συγχυθήσεται καὶ ἀνακεχαιτισμένος ἔσται (stället är korrupt).
- i. GVE 66 Συμπαθῶμεν τοῖς φίλοις οὐ θρηνοῦντες ἀλλὰ φροντίζοντες.
- j. GVE 78 Ὁ γενναῖος περὶ σοφίαν καὶ φιλίαν μάλιστα γίγνεται, ὧν τὸ μὲν ἐστὶ θνητὸν ἀγαθόν, τὸ δὲ ἀθάνατον.
- k. D.L. 10.120–21 (Usener fr. 540): καὶ τὴν φιλίαν διὰ τὰς χρεῖας· δεῖν μέντοι προκατάρχεσθαι (καὶ γὰρ τὴν γῆν σπεῖρομεν), συνίστασθαι δὲ αὐτὴν κατὰ κοινωνίαν ἐν τοῖς ταῖς ἡδοναῖς ἐκπεπληρωμένοις.
- l. Usener fr. 213 (Plut. *Mor.* 1105E): ἡδὺ ἡ φίλου μνήμη τεθνηκότος.
- m. Lucretius, *De rerum natura* 5.1019–20: tunc et amicitiam coeperunt iungere aventes / finitimi inter se nec laedere nec violari.

Vi har knackat på hos Platon, Diogenes, Zenon och Epikuros. Jag vänder mig nu till Aristoteles och peripatetikerna. "Tillfrågad vad en vän är, svarade Aristoteles 'en själ i två kroppar'" (DL 5.20). Oavsett varför traditionen tillskriver Aristoteles denna sentens är attributionen ändå träffande med tanke på Aristoteles egen användning av ordspråket *μία ψυχή* i sin behandling av vänskap i *Den nikomachiska etiken*. Det är också passande att vänskap är ett tema som mycket ofta framträder bland de sentenser och *apoftegmata* som tillskrivs Aristoteles i den gnomologiska traditionen – det må vara ett litet *indicium* på den roll som vänskap spelar i Aristoteles filosofi.⁸ Han behandlar vänskap i *Retoriken*, *Politiken*, *Den eudemiska etiken* och *Den nikomachiska etiken*. En femtedel av *Den nikomachiska etiken* upptas av diskussionen om vänskap. Titeln *Περὶ φιλίας* figurerar dessutom bland Aristoteles förlorade skrifter samt bland några av hans efterträdares verk.

Vänskap var tydligen ett viktigt och kärt (*φίλον*) tema för Aristoteles och peripatetikerna. Vänskapen är inte ett besvärligt problem eller en mindre viktig företeelse eller något som bara tas för givet hos Aristoteles. Vänskapen är nämligen en av grundpelarna i hans etiska teori. Det är naturligt för människan att vara "social", att ingå i ett samhälle, och det är ännu mer naturligt för människor att bilda par och ingå i en familj (jfr *EN* 1162a17). Vänskap, *φιλία* – denna ömsesidiga välvilja och tillgivenhet människor emellan – är viktigare för samhället än rättvisan, eftersom den bidrar mer till enigheten i ett samhälle (jfr *EN* 1155a 20 f., 1155 b 19 f). Idealvänskapen – när en vän önskar det bästa för sin vän för vännens skull – är inte nödvändigtvis någon ouppnåelig standard utan kan förverkligas i många instanser, även om det kanske inte är möjligt för en människa att ha många sådana vänner som är "ett andra jag", sådana som man vill tillbringa sitt liv med (jfr *EN* 1157a 25–32, 1158b 5–11). Aristoteles uppehåller sig också vid den märkliga frågan om en människa kan vara vän till sig själv (se *EN* 1165 b17 f.). Ja, det kan hon, för en god människa kan leva med sina tankar och minnen – en god människa kan leva med sig själv. Och mot slutet av sin behandling i *Den nikomachiska etiken* konstaterar Aristoteles att den lycklige är i behov av vänner (se *EN* 1169 b 3 f.). Det är en slutsats baserad på Aristoteles antropologi och psykologi. Vänner är i slutändan nödvändiga eftersom de hjälper varandra att förverkliga den

8. Om Aristoteles sentenser kring vänskap, se D. M. Searby, *Aristotle in the Greek Gnomological Tradition*, Uppsala 1998, särskilt ss. 274–5.

mänskliga potentialen till tänkande, reflektion och självkänedom. Vi behöver varandra för att lära känna oss själva. Jag ska inte gå närmare in på Aristoteles omfattande och djupa behandling av vänskap, som är så pass väl känd, men jag vågar påstå att vår moderna uppfattning om det klassiska vänskapsidealet främst baseras på bok 8 och 9 av *Den nikomachiska etiken*.⁹

Jag har här utnyttjat några enkla anekdoter för att låta olika filosofiska skolor passera revy. Jag utgick ifrån en märklig anekdot om Sokrates som tillbakavisar en annan persons kärlek. Vänskapen förefaller mig vara problematiskt för så väl kynikerna som stoikerna. Men även hos Platon är temat behandlat på ett trevande och otillfredsställande sätt. Och trots Epikuros uppskattning av vänskap och vänner verkar han sakna en riktig konceptualisering av saken. Somliga forskare har ibland hävdat att filosofiska diskussioner om vänskap dog bort med kristendomen.¹⁰ Jag tror att dessa forskare misstar sig, eftersom de bortser från den teologiska utvecklingen av begreppet *ἀγάπη*. För argumentets skull kan jag dock acceptera deras kritik men endast om Aristoteles behandling av vänskap är vår måttstock. Om man bortser från denne, kvarstår från den antika filosofiska traditionen endast med Platons *Lysis*, Ciceros *De amicitia* samt några essäer av Seneca och Plutarchos: ett trots allt rätt magert utbud.¹¹ Om "vänskap" föll i skymundan med kristendomens ankomst beror det kanske snarare på att Aristoteles etik också hamnade i skymundan. Efter Aspasius kommentar till *Den nikomachiska etiken* på 100-talet fick man vänta 1000 år innan verket kommenterades på nytt. Men då är vi mitt i den kristna medeltiden, en epok när kommentarer skapades på löpande band, i öst bland annat av Eustratios och Mikael av Efesos, och i väst av

9. För litteraturen om Aristoteles och vänskap, se bibliografierna hos Smith Pangle (n. 5 ovan) och M. Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics. An introduction*, Cambridge University Press 2005. För en kommentar till EN VIII och IX, se M. Pakaluk, *Aristotle. Nicomachean Ethics Books VIII and IX. Translation with Commentary*, Clarendon Press, Oxford 1998.

10. I sin bok *Aristotle and the Philosophy of Friendship* skriver Smith Pangle: "With the coming of the Christian world, however, friendship fell into eclipse" (s. 2).

11. Filosofiska behandlingar av vänskap i antiken: Platons *Lysis*; Aristoteles *Den nikomachiska etiken*, *Den eudemiska etiken*, *Retoriken*, äv. *Politiken*; Cicero, *De amicitia*; Seneca *ep. IX*, äv. LXIII. Samlade i Pakaluk 1991 (eng. övers.). Se också D. Konstan, *Friendship in the Classical World*, Cambridge University Press, 1997, och Fraisse, J-C, *Philia. La notion d'amitié dans la philosophie antique*, Paris: J. Vrin 1974.

Thomas av Aquino.¹² Vänskapen får en renässans under 1100- och 1200-talet, vill jag påstå, och höjdpunkten uppnås nog när Thomas förenar den klassiska filosofiska diskussionen med den kristna teologin och definierar den gudomliga kärleken, *caritas*, som vänskap, *amicitia*. Detta gör han klart inspirerad av Aristoteles.

Under en stor del av 1900-talet har den filosofiska etiken dominerats av två trender eller skolor: den deontologiska skolan och den konsekvensetiska skolan.¹³ I den normativa etiken där handlingsgrunderna ska vara universella och opartiska visar det sig svårt att beskriva vänskap på ett adekvat sätt. "När en person en gång sade till honom, 'jag älskar dig,' svarade Immanuel Kant, 'Du söker bara en tillflykt här i världen, inte den största moraliska fullkomligheten.'" ¹⁴ Men det är också svårt att redogöra för vänskap enligt den etik som bedömer handlingar efter deras konsekvenser för den kollektiva lyckan. "När en person en gång sade till honom, 'jag älskar dig,' svarade John Stuart Mill, 'Börja först med att älska alla kännande varelser.'" Följden blev att vänskap i stort sett försvann som filosofisk diskussionsfråga under större delen av 1900-talet. På senare år har vänskap som filosofisk fråga dock fått ett markant uppsving – kanske på grund av förnyat intresse för så kallad dygdetik.¹⁵ I denna nyvaknade diskussion är återigen Aristoteles redogörelse utgångspunkten. I början av *Lysis* är Sokrates på väg från Akademin till Lykeion, och i min essä har jag också gått från samma väg. Den filosofiska analysen av vänskap har inte heller kommit så mycket längre än just från Akademien till Lykeion.

12. Om medeltida kommentarer i Bysans, se Ch. Barber, D. Jenkins, (red.), *Medieval Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics*, Brill 2009. Om Thomas av Aquino, se D. Schwartz, *Aquinas on Friendship*, Oxford University Press, 2007.

13. Jfr inledningen till M. Pakaluk, (red.), *Other Selves. Philosophers on Friendship*, Indianapolis / Cambridge, 1991.

14. Immanuel Kant: "Freundschaft findet nicht im Himmel statt, denn Himmel ist die größte moralische Vollkommenheit und diese ist allgemein; Freundschaft ist aber eine besondere Vereinigung gewisser Personen, also ist dieses in der Welt nur eine Zuflucht, seine Gesinnung dem anderen zu eröffnen und sich ihm zu kommunizieren, indem man hier im Mißtrauen gegeneinander steht" *Eine Vorlesung Kants über Ethik*. Paul Menzer, Pan Verlag Rolf Heise / Berlin 1924, s. 262.

15. Exempel på intresse för vänskap på senare år är de ovan citerade verken av Konstan 1997, Pakaluk 1991 och Smith Pangle så väl som temanumret om vänskap i *South Atlantic Quarterly* 97 (1998). Se också bibliografin i Pakaluk 2005 (n. 9 ovan).